

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYÁNAK
FELOLVASÓ ÜLÉSEIBŐL.
37. SZÁM.

A POSITIV BÖLCSELET HATÁSA HAZÁNK JOG- ÉS ÁLLAMBÖLCSELŐJRE.

ÍRTA
Dr SURÁNYI JÁNOS.

Felolvastotta a Szent-István-Társulat Tud. és Írod. Osztályának 1900. február 20-án
tartott ülésében.

BUDAPEST, 1900.
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYA.

Budapest. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

A POSITIV BÖLCSELET HATÁSA HAZÁNK JOG- ÉS ÁLLAMBÖLCSELŐIRE.

»Az eszmék világában az igazság mindig többet ér mint az újság.«
(Hoványi: Bölcsészeti zátonyok s örvények. Magy. Akad. Értesítő, 1859. 542.1.)

A POSITIV bölcsélet elvei hazánkban is alkalmaztatván az angol fejlődéstan (evolutionismus) hívei által a jogi, állami és társadalmi tudományokban, — e tudományoknak a positiv bölcsélet szellemében való felfogására és feldolgozására vezettek; miként ezt Pulszky Ágost és Pikler Gyula jogbölcséleti művei is bizonyítják.¹

Tekintve azt, hogy e két mű vezérfonalul szolgál egyetemi joghallgatóinknak, kik közül a mai tanrendszer folytán kevesen rendelkeznek azok átértésére szükséges bölcsélettörténeti és metafizikai ismeretekkel, és hogy nevezett művek — a nehézség dacára, melylyel tanulmányozásuk jár — a positiv tanoknak mindennap új követőket szereznek: feladatombul tűztem a pozitiv bölcséletnek hazánk jog- és állambölcselőire való befolyásáról értekezni, hogy feltüntessem, mennyire képes a positiv bölcsélet felszeg elveivel a

¹ A Jog és Állambölcsélet Alaptanai, írta Pulszky Ágost. Budapest, 1885. Bevezető a Jogbölcséletbe, írta Pikler Gyula. Budapest, 1892.

jogbölcseletet fensőbb etikai tartalmából kivetköztetni, s a tapasztalati, a természeti tudományokkal egy színvonalra helyezni.

Mielőtt azonban jelzett tételtem taglalását kezdeném, tájékoztatásul a pozitív bölcselet alapítójáról, koráról, szellemirányáról kell némelyeket előre bocsátanom, hogy annak a jogbölcseletre való behatását kellően méltányolhassuk.

I.

A pozitív bölcselet méltán nevezhető a XIX. század bölcseletének, amennyiben annak megalapítója Oomte Ágost nemcsak e század fejlődéstani világnézetének gyermeke, hanem különösen azért, mivel ő és tanítványai a természeti rendben főleg a fizikai tudományok összes ágaiban tett fölfedezéseknek és találmányoknak varázshatása alatt, — arra a következtetésre jutottak, hogy csak alkalmazni kell a természettudományi módszert, az érzéki megfigyelést, kísérletezést a tisztán speculativ, metafizikai tudományokban is, s egyszerre megnyílnak itt is az eddig nem is sejtett haladásnak ösvényei.

E meggyőződés mind nagyobb hódításokat tett az elmékben, melyek csak a tapasztalati módszert fogadták el egyedül tudományosnak, jogosultnak, úgy mint mely fizikai bizonyosságot eredményez. Ezzel mindennemű tudományos kutatást, bölcseledést az érzékelés és tapasztalás tárgyaira, a dolgok jelenségeire, a tapasztalati tényekre szorítottak, azt állítván, mi ezeknek köret meghaladja, az bizonytalan, megismerhetetlen, a tudomány és bölcselet tárgya nem lehet.

A tapasztalati vagy, mint Ő mondá, pozitív módszernek a bölcseletben való kizárólagos alkalmazására vezette Oomte Ágostot nevelésének és kiképeztetésének egész irányzata. 1798-ban Montpellier délfrancia városban mint pénzügyi tisztviselő fia születvén, kora ifjúságától kezdve az exact, reál tudományokra érzett legtöbb hivatást, s ezekben mint a párisi »Ecole Poly technique« növendéke gyorsan előrehaladt. Szilaj, rakoncátlan természeténél fogva összeütkö-

zésbe jött a tanintézet fegyelmi törvényeivel, mi a 18 éves ifjú elbocsátását vonta maga után. — Elhagyatottságában újságírással és számtani leckékkel tengette életét. Ábrándos, nagyratörő, excentrikus lelkületénél fogva J. J. Rousseau példájára társadalmi problémákat kezdett feszegetni, hogy ezek megoldásával hírnévre, dicsőségre szert tehessen. E végből tanulmányozza a korabeli angol és francia szociálbölcseletet. Legjobban tetszik neki Saint-Simon socialistico-communistikus elmélete, azért őt választja tanítójául, ajkain csüng és rajongásig szereti. A mai szocializmus és kommunizmus atyjának társadalombontó elveit magáévá teszi, azokat az általános emberi jogokból levezetni és bebizonyítani törekszik. Saint-Simon büszkén vallja tanítványának. De négy évi együttlét után, 1822-ben, elhagyja mesterét, és két évvel utóbb teljesen szakít vele. Tekintve a két férfi tehetségeit és szellemirányát — az nem volt másképp lehetséges. Saint-Simon sziporkázó, rapszodikus elme, csak úgy szórja az eszméket minden összefüggés nélkül, állít, de nem bizonyít, nincs türelme egy-egy tárggyal soká foglalkozni, azt kifejtteni.¹ Comte ellenben boncoló elme, Descartessel azt tartja, hogy tudományos módszer nélkül nem lehet bölcseletkedni, hogy a logikai összefüggés (cohérence logique) az igazság legbiztosabb ismertetője. Saint-Simon méltányolta tanítványának szigorú logikáját, és mint mondá, a neki megfelelő ösvényt kijelölte. De ez tanítójától eltérő irányban halad; felhasználja ugyan annak átlátszó eszmetörődékeit, de ezeket kifejti és rendszerbe foglalja. Saint-Simon teljes életében szellemes publicista marad, Comte már 24 éves korában körvonalozza az alapelveket, melyeken később bölcseleti rendszerét felépíti, mennyi ismeretével a metafizikai és teológiai tudományoknak, melyeknek irtó hadat izent, látni fogjuk.²

¹ L. Réorganisation de la société européenne. Opinions littéraires, philosophiques et industrielles; Nouveau Christianisme Paris, 1825.

² L. Revue des Deux Mondes 1. Juin 1898. Le Centenaire d'Auguste Comte. Ebből merítettem a Comte-ra vonatkozó összes életrajzi adatokat.

Comte Saint-Simon egyéb tanítványaitól, melyen Fourier, Bazard, Enfantin, is eltér sociálreformer nézeteiben. Ezek szerint közvetlenül a politikai téren kell újjászervezni a társadalmat (reorganiser la société) az által, hogy a fennálló társadalmi s állami intézmények, az osztály- és rangkülönbözetek, magántulajdon, házassági, családi, örökösödési s a többi jogok gyökeresen átalakíttatnak a nép által szabadon választott törvényhozók mint képviselői által. Comte ellenben azon nézeten van, hogy nincs hatalom a világon, mely képes lenne a fennálló társadalmi és politikai intézményeket mintegy varázsütésre megváltoztatni, mivel tapasztalás és történelem egyhangúlag bizonyítják, hogy azok, mint megannyi történeti fejlemények, alá vannak vetve a fejlődés egyetemes törvényének, s azért mindenekelőtt ezt kell megállapítani, hogy ennek alapján lehessen újjászervezni a korhadt állami és társadalmi intézményeket. Az eddigi sociálreformerek hasonlítanak a kuruzslókhhoz, kik bizonyos csodaszerekkel hiszik a beteget meggyógyíthatni; de mikép orvosi tudomány nélkül nem lehet biztosan gyógyítani, akkép a társadalom s állam újjászervezése sem lehetséges, míg a positiv társadalom-tan (sociologie, physique sociale) megalkotva nincsen.

Comte teljesen osztja azok nézetét, kik a jelen korhadt társadalom újjászervezését korunk legsürgősebb problémájának tekintik. De ennek megoldása csak a társadalmi fejlődés törvényével összhangzatban, fokozatosan eszközölhető. Mert mit tesz újjászervezni a társadalmat? Annyit, mint azt új alapra fektetni, abban új rendet, új intézményeket és törvényeket alkotni. — Már pedig a történelem bizonyossága szerint minden társadalmi intézmények a népek érzületének, gondolkozásmódjának, közgazdasági és műveltségi állapotainak szüleményei, melyek ismét a népek vallási, erkölcsi meggyőződéseiben, szokásaiban gyökereznek.

Mínthogy pedig vallás s erkölcs bölcseleti tanokon alapulnak, ezekkel átalakulnak: a társadalmi újjászervezés csak azon feltétel alatt lehetséges, ha minden kultúmemzettek egyesülnek az egy igaz positiv bölcseletben, mely egye-

síteni fogja őket az egy igaz vallásban. Ily egységes bölcsélet volt a kereszténység hajnalán a keleti és nyugati görög-római bölcsélet, mely a legkülönbözőbb néptörzseket egységes vallásban, a katholicismusban egyesítette. — Ez ismét a középkori ú. n. skolasztikái bölcséletet szülte, mely az akkori kultúmemzeteket az egyetemes katolikus egyházban egyesítette.

Ily egyetemes bölcsélet a pozitív bölcsélet, mely egyedül alapszik a való tudományon. S mivel csakis a való tudomány képes egyesíteni, azért egyedül a pozitív bölcsélet fogja egyesíteni a különféle hit felekezeteket az egységes pozitív vallásban, melynek alapján indítható meg sikeresen a nagy társadalmi reform. Ebbéli meggyőződését imígyen fejezi ki Comte: »Én a társadalmi újjászervezésre célzó minden törekvést hiú kísérletezésnek, sötétben való tapogatózásnak tekintek mindaddig, míg az egységes pozitív bölcséletben és vallásban nem egyesülnek a világ kultúrnemzetei.«¹

Azon nagyralátó célzattól, hogy a világ minden művelt népeinek az egységes s egyetemes bölcséletben és vallásban való megegyezését s egyesülését lehetővé tegye, vetette meg Comte pozitív bölcséletének alapjait, melyeknek főbb vonásait a következőkben akarom ecsetelni.

II.

A mai sociális és politikai válságok, mondja Comte,⁸ mélyebben fekvő baj tünetei. E baj az értelmi anarchia (l'anarchie intellectuelle), mely az elméket mindinkább megsosztja, és már annyira fokozódott, hogy az emberek minden eddig igaznak, szent- és sérthetetlennek vallott elvvel és tekintélylyel nyíltan szakítottak, anélkül hogy helyébe jobbat, üdvösebbet ültethettek volna. Ezen anarchia következményei ama társadalmi convulsiók és politikai zűrzavarok, melyek az egyes nemzetek haladását megakasztják és sokszor hosszú időkre hátravetik.

¹ L. Cours de philosophie positive. Paris, 1889—1842.

² U. o. Pro érne.

A kérdésre, mi okozta ezen értelmi anarchiát? megfelel a történelem, melyben az 1789-ki francia forradalom egy új fejlődési korszak nyitánya. A XIV. század alkonyán a középkor uralkodó eszméi, hit és metafizika halványulnak, az ezeken alapuló egyházi s állami intézmények bomladozni kezdenek. A XVI. századbeli hitújítás a vallási egység felbontásával halálos csapást mér a középkori keresztény társadalom egységes szervezetére. Harcot üzenvén a pápa legfőbb tekintélyének, egyházi téren is jogosultnak hirdeti az új alapon való szervezkedést. A XVVL századbeli kritizmus kétségbe vonja, sőt tagadja a keresztény vallás igazságait. A 89-ki nagy forradalom tabula rasa-t csinál az eddigi társadalmi és politikai szervezetből, kihirdeti az emberjogok magna chartáját, és mint a jövő társadalom s állam alapjait szentesíti azokat. A személyi szabadság attribútumai a lelkiismereti, vallási, politikai szabadság, a jogegyenlőség a középkori hűbérállamot és társadalmat fenekestül felforgatják.

A pozitív bölcelet a történelemből vonja le a fejlődés egyetemes törvényét. E fejlődést irányítják a kor uralkodó vagy vezéreszméi (ce sont les idées, qui ménent le monde). A társadalom kezdetleges állapota az érzékiség s ösztönélet túltengése, mely kizárólag az ön- és fajfentartásra irányul. Ezen állapotból kifejlődik a tekintély, a hit, a metafizika eszméje, melyek mindaddig pórázon vezetik az emberiséget, míg az ész kezd uralkodni, mely a tényleges, a való dolgok felkutatásával szülte a tudományt és pozitív bölceletet. Ezen eszmék igazságát hirdetik a fölfedezések és találmányok, melyek a haladásnak új, eddig ismeretlen látóköroket nyitottak.

Az átmenetnek egyik eszmének uralmától a másikkal uralmához, szükségkép be kell következnie, a fejlődés törvénye szerint a maga idejében; de annak elkészítésében nagy részük van a bölcselőknek, milyenek az ó- és középkor bölcsészein kívül az újabbak között különösen Locke, Hobbes, Descartes, Malebranche, Spinoza.

A fizikai világ tüneményeinek, hatásaik, erőik, tör-

vényeik s egymáshoz viszonyaiknak felkutatása, a természettudományok minden ágában, bámulatos vívmányokat eszközölt. Copernik, Kepler az égi testeket vizsgálván, kiszámították körfutásuk törvényeit és ezzel megalkották a tudományos asztronómiát. Newton egy alma eséséből állapította meg a súly erő hatásait s ezzel alapját vetette meg a mai mechanikának. A vegyelemekkel való kísérletezés eredményezte a chemiát. A szerves lények tanulmányozása a fiziológiát és biológiát új ismeretekkel gazdagítja.

De honnét van, hogy mindezen fényes vívmányok nem szüntették meg a szellemek anarchiáját a sociális és politikai téren? Ez onnét van, mivel az újabbkori bölcsészek előbb aláásták a hit és tekintély, a theológia és metafizika alapjait, mielőtt helyükbe jobbat állítottak volna. Mikép a fizikai, akkép az ethikai rendben sincs ugrás. A fejlődés törvénye szerint theológia és metafizika szükséges kulturfokozatok, melyeken áthaladva juthatni csak a való tudomány és bölcsészet állapotába. De ezzel a theológia és metafizika meghaladott álláspontok, hasonlóan a asztrológiához s alchimiához, a tudományos asztronómia és chemiával szemben.

A természettudományok haladása és nagyszerű eredményei bizonyítják, hogy a kísérletezés és tapasztalás ugyanazon eredményekre fog vezetni a többi tudományokban is. A filozófiának feladata lévén, a tudományokat általános vonatkozásaiknak magasabb egységében összefoglalni és rangjuk szerint osztályozni; ezen osztályozásban a szervetlen lények tudományai mint legelemiebbek az alsóbb, a szerves lények tudományai mint szövevényesebbek a felsőbb helyet foglalják el. — Eszerint Comte a tudományoknak következő rangfokozatát (hiérarchie des sciences) állapította meg:

- a) Mathématique. Számтан.
- b) Astronomie. Csillagászatтан.
- c) Physique. Természettан.
- d) Chimie. Vegytан.

- e) Physiologie. Élettan.
 f) Biologie. »
 g) Physique sociale, sociologie. Társadalomtan.

A tudományok e rangfokozatában a matematika az alapvető minden egyéb tudományokban, melyek között a szociológia a legfelsőbb helyet foglalja el, mivel az a legszövevényesebb s a többi tudományokat mint a reá előkészítőket feltételezi.¹

III.

A szociológia a kor uralkodó eszméiből, a tényleges kultúrállapotokból, a politikai intézményekből vonja le következtetéseit a társadalmi egyensúly és rend állandóságára, szolidaritására, a haladás irányára, gyorsabb-lassabb menetére. A szociológia azon ága, mely a társadalmi rend s egyensúly feltételeit határozza meg: statika, mely pedig a társadalmi haladás irányát és fokozatait állapítja meg: dinamika.

A társadalmi szervezet összehangzatos működése, zavartalan erőgyűjtése s erőkifejtése első feltétele a társadalmi rendnek és fejlődésnek-, hasonlóan a testi szervezethez, melynek egészsége fejlődése, tagjainak rendes működésében, akadálytalan erőgyűjtésében s erőkifejtésében áll.

Eddig az emberek azt hitték, hogy a világ szerves és szervetlen lényei között áthidalhatatlan ür tátong; jelesen, hogy az ember mint szabad észlény minden többi lényektől nemcsak quantitative, hanem qualitative is különbözik, hogy az nemcsak érzéki, hanem egyszersmind szellemi lény, hogy mint ilyen képes az érzékeket meghaladó dolgokat is, ú. m. azok lényegét, lét- és célokat teljes bizonyossággal megismerni, hogy tehát metafizika és teológia nemcsak valóságos tudományok, hanem hogy hierarchiájukban az első helyet foglalják el. Mindez hiú képzelődés!

¹ L. Cours de Philosophie positive. Paris, 1839—1842. T. I. 23-655.

A világon minden a legkisebb atomtól egészen fel az emberig szervi összefüggésben van, alávétve a fejlődés egyetemes törvényének. Az ember is a többi élő lényekhez hasonlóan életre kel, táplálkozik, szaporodik, enyészetnek indul. Szellemi tehetségei, ész, akarat, érzéki tehetségek a fejlettség legmagasabb fokán. A lángész legszebb alkotásai, a szív leggyengédebb érzelmei, legnemesebb vágyai, a férfi-jellem, a női erény hősiessége egészen az önfeláldozásig, — nem egyebek, mint a társas vonzalmak teljes kifejtettségükben, az emberi társas természetnek (sociabilité) gyöngyei, arany hajtásai.

A társadalmi rend és haladás első feltétele egy központi hatalom, a népakaratnak kifejezője és szerva, melynek védőszárnyai alatt mindennemű kulturális, politikai, közgazdasági intézményeit fejlesztheti, erkölcsseit, szokásait nemesítheti, minden kultúrjavakra szert tehet, önként értetődvén a természetszabta határokon belül.

A társadalmi haladás mindenkoron a tökéletesedés azon fokán van, melyet a fejlődés törvénye szerint a kor uralkodó eszméinek hatása alatt elérni képes; tekintve a kedvező vagy kedvezőtlen körülményeket, melyek annak menetét gyorsabbá vagy lassúbbá teszik, megakasztják vagy visszavetik, milyenek a háborúk s ezek nyomában járó reakciók. Minden nemzet haladásának fokmérője tényleges kulturális állapota, mely eredménye a kor vezéreszméinek s előkészítője a jövődobelinek. A XIX. század vezéreszméi a politikai szabadság, jogegyenlőség és nemzetiség. Ezek a fejlődés törvénye szerint az osztály- és vagyonskülönbsétek kiegyenlítésével a mai jogállamoknak szabad egyenjogú nemzeti köztársaságokká való alakulását fogják eredményezni.

Az emberiség fejlődéstörténetében az uralkodó eszméknek megfelelően három korszakot lehet megkülönböztetni, az érzékiség, a hit, a tudomány korszakait.

Minden társadalom kezdetén uralkodik az érzékiség, az ösztönélet, mely kizárólag az ember fizikai szükségleteinek kielégítésére szorítkozik, mint ezt Afrika vadnéptörzseinél manap is tapasztalhatni. Gyámoltalansága érzetében

az élettelen lényeket nálánál is hatalmasabbnak képzelet, segítségükért esdekel (Fetisizmus).

Idővel fejlődnek érzéki tehetségei, társas ösztönei. Azt tapasztalja, hogy másokkal társulva könnyebben és biztonságban elégítheti ki mindennemű életszükségeit. A természet elemeit s ezekben működő erőket nem lévén képes megfejteni, személyesíti, nálánál fensőbb lényeknek, isteneknek hiszi, kik a világ s az emberek sorsát intézik, így keletkezett az istenekbe való hit s azok kultusza (Polytheizmus).

A kultúra haladásával mindinkább tisztul a hit eszméje. Az ember alávetvén a természeti erőket s azokat szolgálatába szegődtetvén, annak ura gyanánt jelentkezik. Azt hiszi, hogy az egész mindenségen nálánál sokkal hatalmasabb, mindenható, véghetetlen lény, Isten uralkodik, kit imádni köteles (Monotheizmus).

A vallási fejlődéssel párhuzamosan jár az anyagi fejlődés, melynél szintén három fokozat domborodik ki: a hadi, a jogi, a gazdasági élet állapotai.

Az érzékiség uralma alatt, annak kielégítése végett, prédálással, mások kizsákmányolásával foglalkozott az ember; mi a gyöngébbnek az erősebb által való legyőzésével sikerülhetett egyedül. Ez a fegyveres, a harci életre vezetett. De hogy ez mindnyájuk harcává mindnyájuk ellen ne fajuljon, a nyers hatalmat egy emberben mint vezérben kellett összpontosítani s annak biztosítása végett azt fensőbb isteni tekintéllyel körülövezni; innét van, hogy a fővezér egyszerűsége mind főpap.

A tapasztalás idővel kitanítja az embereket, hogy nem élhetnek örökös kalandozások- és hadakozásokból. Ebbéli meggyőződésük állandó lakhelyek választására, országok foglalására készítette őket. A közös együttlét, a béke és rend szükségérzete törvények alkotására, a joguralom biztosítására vezetett. Ennek védőszárnyai alatt kezdtek kifejlődni a béke művei: földművelés, ipar, kereskedelem, tudományok és művészetek. Ezzel az emberiség az ész és tudomány korszakába lépett, növekvő fényénél, el fog osz-

lani az elemek fölött borongó homály és bizonytalanság. Az igazság ereje egyesíteni fogja azokat a pozitív bölcelet közös alapján, melyen fel fog épülni a pozitív vallás, a tiszta emberiségnek (le grand être) kultusza.¹

IV.

Ez Comte sociológiája dióhéjban. Mielőtt ennek a jog- s állambölceletre való hatását vázolnám, Comte bölceletének főbb elveit kell boncolgatnom, minthogy sociológiája bölceletén alapulván, ennek minden tévedéseiben osztozik.

A pozitív bölcelet a fejlődéstan (evolutionismus) azon elvén alapszik, hogy az ember a többi érzéki lényektől csak quantitative vagyis annyiban különbözik, hogy az a fejlődés viszonylag legmagasabb fokán van, következésképp értelmi tehetségei s ismeretei csak fokozatra nézve különböznek az érzéki tehetségek- s ismeretektől. Innét van, hogy az ember csak az érzéki világban jelentkező dolgokat, tüneményeket, törvényeket, viszonyokat ismerheti meg; minden ismeret forrása az érzékelés és külső tapasztalás. Mi ezeknek körét meghaladja, mi egyedül az esz elveiből következik, tisztán az abstractio műve — a hit és metafizika képzetei, — a megismerhetetlen (inconnaisable) országába való, és mint ilyen a tudományok tárgyát nem képezheti.

A pozitív bölcelet e felszeg álláspontjával nemcsak a belső tapasztalással, az öntudattal s az emberiség közérzetével, hanem saját elveivel, az érzéki megfigyeléssel és tapasztalással is ellenkezésbe jut. Ezek azt bizonyítják, hogy a pusztá érzéki tehetség önnön magára visszahatni nem képes: a szem saját látását nem láthatja, a fül saját

¹ L. Auguste Comte: *Système de Politique positive*. Catéoliisme positiviste II. édit. par Littré. Paris, 1864 Ne higye senki, hogy mindezen dolgok világosan lennének Comte műveiben kifejtve. Ezeket csak nagy nehezen lehet kigabalyozni az ötletszerűen odavetett eszmétöredékekből; és még ez sem sikerülne, ha tanítványa Littré azokat nem rendezte s a hemzsegő ellenmondásoktól meg nem tisztította volna.

hallását nem hallhatja; annál kevésbé képes az érzéki tehetség saját érzeteit, képzeiteit gondolni, ezekből következtetni, s ekként ismereteit gyarapítani, tökéletesíteni. Innét van, hogy a tisztán érzéki lények az egyforma gépies tevékenységnél előbbre nem viszik; a fecske fészket, a méh sejtjeit mindig ugyanazon módon építi.

Az ész ellenben mint szellemi tehetség önnön magára képes visszahatni saját tevékenységét, gondolatait, eszméit elveit tudja gondolni (reflectere), összehasonlítani, következtetéseket levonni, mindig újabb ismereteket szerezeni, sőt eredeti eszméket is teremteni. Minden költői és művészi inventio és conceptio az ész teremtő tehetségéből fakad.

Igaz, hogy az ész szellemi tevékenységében az érzékekhez van kötve (nil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu), melyeknek épségétől függ helyes gondolkodása. De az érzékek, nevezetesen azok központja az agy, csak szervei, nem pedig okai a gondolkozásnak. Az okozatnak ugyanis mindig homogénnek kell lenni az okkal; a gondolkodás tehát mint szellemi tevékenység szellemi tehetséget tételez fel; holott annak szerve heterogén is lehet, így pl. a hangszer is csak eszköze a zenének, de ennek oka a zenész tehetsége.

Továbbá köztapasztalás és történelem azt bizonyítja, hogy az ész képes megismerni az igaz, jó, szép eszméit; már pedig ezek általános, változhatatlan, szükségszerű fogalmak, melyeken sarkal az ethikai világregd megingathatatlanul. Mint ilyenek ezen eszmék visszatükrözései a végtelen, feltétlen, isteni eszménynek, minden igaz, jó, szép örök okfejének. Mivel pedig az ismerő tehetség és megismert tárgy között bizonyos hasonlóságnak kell lenni: az esznek, mint amaz eszmék tehetségének, az isteni ész visszfényének, ahhoz hasonlónak kell lennie; azért már a régiek azt isteni szikrának mondák, mit Göthe költői hasonlattal szépen fejez ki:

Wär' nicht das Auge sonnenhaft,
Wie könnten wir das Licht erblicken?
Lebt» in uns nicht des Gottes eig'ne Kraft,
Wie könnt' uns Göttliches entzücken?

Az igaz, a jó eszmeivel rokon eszme, tehát általános, változhatatlan, szükségszerű a jogeszme, mely nem egyéb, mint az igaz, a jó eszmének átvitele a külső cselekvőségre. Ennélfogva a jogeszme is — az igaz s a jó eszméihez hasonlóan, — az ember ethikai természetén alapszik, és minden tapasztalás előtt az ész által ismerhető fel. Innét van, hogy a jogos és jogtalanról ép úgy, mint az igaz s igaztalanról, a jó és rosszról, valamint ezek közötti különbségről az embereknek — ha csak előítéletek és szenvedelmek el nem homályosítják elméjüket — ugyanazon fogalmaik vannak. Ebből következik, hogy a jogeszme is úgy, mint az igaz és jó eszméje nem tapasztalati, hanem ész-eszme. A tapasztalás mindig feltételezi a tényeket, melyekből ismereteit levonja, holott az észnek már a tények ismerete előtt bizonyos egyetemesen érvényes jogelveket ismernie kell, hogy megítélhesse, vájjon azoknak megfelelnek-e a tények, jogosak-e vagy nem. Ily elvek nélkül a tapasztalás sem alkothatná a jog fogalmát, mivel ez csak azt mutatja, mi és hogyan van, nem pedig minek és hogyan kell lennie. Erre egyedül csak az ész szava adhat felvilágosítást.

E legfőbb jogelvek, melyek az észből közvetlenül folynak, önnön magoktól világosak, az ész által minden tapasztalást megelőzőleg félreismerhetek, — az eleven jogérzetű rómaiaknál ekkép formuláztattak:

1. Ouique suum,
2. Neminem laedere,
3. Honestè vivere.

Az ész saját erejéből némi okoskodással tapasztalás nélkül is képes következtetni ezen általános jogelvek természetes folyamányaira. így a suum cuique elvből következtet a tulajdon szentségére: hogy nem szabad lopni, csalni. A neminem laedere elvből következtet az élet, egészség, becsület sérthetlenségére: hogy nem szabad ölni, csonkítani, rágalmozni. A honestè vivere elvből következtet a becsületesség-, a jellemességre: hogy nem szabad hazudni, az ígéretet, az esküt megszegni.

A tapasztalásnak is megvan legnagyobb fontossága a jogalkotásban. — A tapasztalás tükre és bizonyosága a felsorolt jogelvek észszerűségének, szükségszerűségének. A tapasztalás, úgy mint a történelem, tanítómestere a törvényhozóknak, mely kitanítja őket, hogyan kell az általános jogelveket részletezni, tüzetesebben meghatározni; a különböző életviszonyoknak, idő- és helyi körülményeknek, vallási, erkölcsi, közművelődési és gazdasági állapotoknak megfelelően alkalmazni; minő büntetőjogi sanctióval ellátni; hogyan köztudomásra hozni, hogy az emberek önkénye, erőhatalma, kijátszása, megszegése ellen biztosíttassanak. — Ez úton keletkeznek a tételes törvények, melyeknek az általános jogi elvekkel meg kell egyezniök, hogy igazságosak és kötelezők legyenek.

V.

A positiv bölcselet szerint minden ismeretnek egyedüli forrása a tapasztalás, csak tapasztalati tudományok lehetségesek. Tisztán az ész elveiből folyó, a tapasztalást meghaladó metafizikai igazságok az ész által meg nem ismerhetők, s azért oly tudomány, bölcselet, mely képes felkutatni azt, mi a dolgokban az általános, a változhatatlan, t. i. azok lényegét, lét- és célokait nem létezik.

A jog-, állam- és sociálbölcsélet is tapasztalati tudomány. — Comte a sociológiát társadalmi természettannak (*physique sociale*) nevezte. Minthogy tehát minden jog a tényeken, a tapasztaláson alapszik s ezeknek eredménye, azért csak tételes, positiv jog s ennek bölcseleté lehetséges. Az ember ethikai természetén alapuló, az ész elveiből folyó s általa megismerhető jog, természetjog, észjog s ennek bölcseleté nem létezik.

E nézeteket vallják positiv jogbölcselőink mindnyájan. Pulszky Ágost mondja: »A jog- s állambölcsélet, mint minden tudomány, kettős feladattal bír: a létezőt, a tapasztalati tünemények összeségét megmagyarázni s a lehető, a jövőben tapasztalható megállapítani; a múltból és jelenből a viszonyok fölött uralkodó törvényeket kideríteni s ezek műkö-

dését a jövőre kiszámítani. Okadatolni azt, ami van, ebből következtetni arra, aminek lenni kell; s ekként az eredetek s a jövődők kérdése egyaránt birodalmához tartozik. Azon tudományokban pedig, melyek az emberi tudat jelenségeivel foglalkoznak, tehát a társadalmi tudományokban, és közöttük a jog- s állambölcseletben, a jövődők magokban foglalják az eszményeket; az, aminek lenni kell, részben azon alakban is mutatkozik, aminek lenni kellene; hiszen az alatt azon alakulatokat értjük, melyek olyan tényezők ellensúlyozása folytán érvényesülhetnek, melyek vágyainknak útját állják ugyan, de bizonyos feltételezések mellett eltávolíthatóknak mutatkoznak. ... A tételes jog- s állambölcselet, mint különleges időre és bizonyos viszonyokra korlátolt elmélet, mindig töredéke egy lehető általános jog- s állambölcseletnek, melynek keretébe beilleszthető, de mely esetleg már túlhaladott álláspontú lehet, vagy olyan, mely még elismerésben részesül. Így, valamint a tételes isméből az összetes tanok egész sora vezet az elvont bölcészeti tudományokig, úgy a történeti és tételes jog- s államrendszerek isméinél kezdve egész sorozatát lehet megállapítani a mind általánosabb rendszereknek, míg az egyetemes vagy tiszta jog- s állambölcselethez emelkedünk. Eme közbenső rendszerek haszna az, hogy közvetlen magyarázatot, mérvet és célt szolgáltatnak valamely határozott körben fennálló intézmények létrejötté, összefüggése, összetartozása és következményei tekintetében; az általános jog- s állambölcselet hivatása ellenben az emberiség minden társulati alakulatának származását fölfejtetni, rokonságát kideríteni, hatását kiszámítani s a társiaság teljének feltételeit megszabni, amennyiben az bármikor és bárhol az addig s ott elért ismeretek és felhasználható módszerek segítségével lehetséges.«¹

A jog- s állambölcselet feladatának ilyenétén kifejtése után Pulszky Ágost ekkép folytatja: »Mihelyt azonban e határokon is túlterjeszkedik, és végérvényes, a jövőre is

¹ L. Pulszky Ágost: Jog- és Állambölcészlet Alaptanai. Budapest, 1885. Negyedik fejezet. 1. §. 41—43. lap.

változhatlan, zárt, feltétlen és korlátlan igazságot negélyező rendszer alkotásának igényével lép fel a jogtudomány, melyben a jog s állam eszméi s eszményei egyszerre és mindenkorra lennének mint feltétlen érvényűek megállapítva: letér a lehető tapasztalat ösvényéről, kivetkőzik a tudomány jellegéből, és nem keresi tanai igazolását a tényekben, hanem előzetes, minden mellékes bizonyítéktól eltekintő meggyőződésre hivatkozik, melynek számára feltétlen érvényt követel. E meggyőződés nem lehet tudományos, szükségképen az ismeret határain kívül leli eredetét, tehát vagy a hitben, vagy a metafizikai elmélkedésben, s így a teológiai vagy a metafizikai képzetek rendjéhez tartozik. Minden aprioristikus, előzetesen elfogadott főelvből levezetett jog- s állambölcseleti rendszer e szerint teológiai vagy metafizikai, s eszményi joga mint isteni jog vagy mint észjog jelentkezik... «¹

Ez a pozitív bölcselet álláspontja, mely szerint az ember ethikai természetén, az ész elvein alapuló, az ész által megismerhető igazságok nem léteznek, következésképp metafizika, teológia, ész- vagy természetjog egyszerűen lehetetlen.

Ugyanezen tétel bebizonyítására vállalkozott Pulszky Ágost tanítványa Pikler Gyula, ki nagyon könnyűvé teszi magának feladatát, midőn ekkép formulázza a tételt: »A természetjog vitakérdése abban áll, lehetséges-e egy bizonyos jogi meggyőződés kizárólagos igazságát bebizonyítani?« — Ennek tagadása céljából következőleg csoportosítja bizonyítékait: A természetjog lehetetlen, mert a különböző jogmeggyőzések közt oly eltérések vannak, melyekben gondolkodás nem dönthet. Ilyen az eltérés *a)* a végső célokban; *b)* az igények elismerésében; a közvetlen különös jogmeggyőzésekben; miből következik, hogy a természetjog gyakorlatilag keresztül vihetetlen.⁸

Pozitív jogbölcselelőinknek a magok álláspontján igazuk

¹ U. o. Negyedik fejezet. 2. §. 43. lap.

² L. Pikler Gyula dr.: Bevezető a Jogbölcseletbe. Budapest, 1892. Harmadik fejezet. 25—45. lap. Élhetetlenségben vetélkedik Pulszky idézett művével.

van, mert ha minden jog az emberi cselek vényeknek, a tapasztalati tényeknek eredménye, akkor természetesen annyifélék a jogmeggyőződések, ahányfélék a cselekvények, a tapasztalati tények, anélkül, hogy azok közül bármelyiknek kizárólagos igazságát lehetne bebizonyítani. Mert mikép a különféle jogmeggyőződések, akkép az ezeknek megfelelő jogszabályok is eltérnek egymástól a különböző igények és célokra nézve, melyeket valósítaniok kell. Csakhogy mindez egyedül a tételes jogról áll, melynek szabályai a különféle jogi meggyőződések szerint nagyon különbözők, a népek változó jogigényeik és céljaik szerint szerfölött változók.

Positiv jogbölcseleink e félszeg és fölületes álláspontja még jobban kidomborodik a jog lényegéről, alapjáról s eredetéről való tanításukat tekintve. — Halljuk mindezekről Pulszkyt: A jog a társadalmi együttlét feltételeinek összege a közösségi s egyéni cselekvőség tekintetében, összesen mindig mint az állam akarata jelentkezik, nyíltan kifejezve parancsban, engedélyben, tilalomban, vagy hallgatag elismerve szokásban... .

A jog tárgyi értelemben mint az államakarat megállapította szabályok összege jelentkezik; alanyi értelemben pedig, a mennyiben e szó egyszersmind a közösségi vagy egyéni akarat uralmának bizonyos körére alkalmaztatik, mint valamely igény kielégítésének szabadsága, mint körülhatárolt cselekvőségi tér, mint biztosított várakozások összege szerepel.

A tapasztalat folyamán az ember megismerkedik önkényének határával, s ekkor találkozik össze először az alanyi és tárgyi jog felfogása, melyeknek egybeolvasztására hat nagy mértékben az önző érzelmeknek közérzületté s önfeláldozási képességgé átalakulása a társadalomban. A meddig azonban az egyén oly vágyakat s igényeket táplál, melyeknek kielégítését magára szükségesnek tartja, míg megvalósításuk akadályait csupán mesterségeseknek tekinti, addig az alanyi jog érzete még mindig ellentétbe kerülhet a tárgyi jog körével, épen úgy mint a szabadság fogalma a rendével; a kettő egymásnak tökéletesen megfelelő alkal-

mazkodása tehát csak úgy s akkor következhetik be, ha minden igény minden mással összhangzólag találhat kielégítést a társadalomban, ha a magánérdek s a közérdek ellentéte megszűnt, ha a készséges lemondás kiegyenlíti a jelen feláldozásának fájalmát a szebb jövő kedvéért, ha oly rend létesül, melyben a szabadság minden tényezője tért lel saját fejleményeinek, a mi mind csupán a történeti jövőn túl fekvő eszményi állapot mozzanata; míg tapasztalatilag, valamint a teteles tárgyi jog sem egységes, sem a képzelhető legmagasabb rendű törvény, úgy az általa elismert, az esetleg államsegéllyel is érvényesíthető alanyi jog sem felel meg annak, amire az egyének s az alárendelt társadalmak vágyai irányulnak; így az igények érvényesítésének törekvései többé-kevésbé mindig ellentétesek az állami akarat által létesített szabályok korlátáival.

Innen, az alanyi és tárgyi jog képzeteinek összeütkezéséből, határaiknak egymás fölé kölcsönös kiterjeszkedéséből magyarázható az igazságosság fogalma, tárgyilag mint azon külső, alanyilag mint azon lelki állapoté, melyben kiegyenlítésüket találják; ez eszmekepcsolatból származik azután az igazságosság, valamint az azzal kapcsolatos jog fogalmának vonatkoztatása az egyenlőségre, mely az eszmék tartalmának legrégebb elméleti alkatelemei közt föllelhető. Az igazságosság tehát a társadalom egyensúlyának állapota, mind a személyek akaraturalmának terére vonatkozólag, illetőleg a tárgyi s alanyi jog összhangjára nézve, mind a különböző személyek cselekvőségi határainak fentartását, vagyis a külön alanyi jogoknak egymással összeférését tekintve. És minthogy a tárgyi jog, midőn az alanyi jog körét kielégítően szabályozza, a társadalom egyensúlyát létesíti az által, hogy a cselekvési tereket a tehetségeknek, az elismert érvényesíthető igényeknek megfelelőleg kiosztja, vagyis az érdemet, az állam részére teljesített áldozatot jutalmazza, a sérelmet pedig bünteti, az igazságosság osztónak neveztetik, midőn a társadalmi egyensúly megteremtésére vonatkozik s így dinamikai elv; míg kiegyenlítő, amidőn ezen létesített egyensúly fentartását eszközli, mint

statikai elv, az által, hogy az alanyi jogköröket épségben megőrzi, egyik növekedését a másik kárára az előbbi állapot visszaállítása által helyrehozza, indokolatlan változás folytán mutatkozó többletet és kevesebbet, nyereséget és veszteséget ismét elenyésztet. S így az igazságosság általános fogalma mint helyes arány vagy viszony létesítésé alakult, mint a mi úgy az osztóban, mint a kiegyenlítőben közös; s a jog mint az igazságosságnak megfelelő szabály értelmeztetven, szintén mint az emberek egymáshoz viszonyát s arányát kifejezésre juttató lett felfogva.¹

Positiv jogbölcseink ezen álláspontjával szemben be kell bizonyítani, hogy a jogeszmé nem tapasztalati, hanem észeszmé, hogy az nem a tapasztalati tényeken, hanem az embernek, mint öncélú, szabad észlénynek, személynek természetén alapszik s az ész által minden tapasztalás előtt felismerhető; következésképp léteznek egyetemesen érvényes, változhatatlan jogelvek, melyeknek összege az ész- vagy természetjog.²

VI.

Mihelyt az ember eszének használatára jut, azonnal észreveszi, hogy, mikép jó és rossz között, akkép van különbség igazságos s igazságtalan között, hogy a mi igazságos, azt szabad, a mi igazságtalan, azt nem szabad cselekedni.

Az igazságosnak s az igazságtalannak eszméje tehát az észbe van oltva, abból folyik közvetlenül, s azért önmagától ismeri meg, mit szabad és mit nem szabad cselekednie. A jogeszmé e szerint észeszmé, és mint ilyen az »igaz« és »jó« rokoneszméihez hasonlóan egyetemesen érvényes, változhatatlan; jelölül annak, hogy a jogeszmé is az embernek, mint társas szabad észlénynek, természetében

¹ L. Pulszky Ágost: A Jog- és Állambölcészet Alaptanai. Budapest, 1885. Tizenkettedik fejezet. A jog fogalma 1—5. §§.240—244.1.

² Észjog és természetjog — közös törzsük ész és természet — egészen azonos fogalmak; s azért már a régieknél a ius rationis, ius naturae, mint egyértelműek, felváltva használtak.

gyökeredzik s abból fejthető ki. Már Cicero mondta Plato után: *Natura iuris explicanda est nobis eaque ab hominis repetenda natura.*¹ Ahrens pedig: Nur die Erforschung des menschlichen Wesens kann Aufschluss über die Rechtsidee geben.²

A jogeszmének törzse, forrása tehát az embernek, mint szabad észlénynek, ethikai természete, józan esze, mely parancsolja, ami igazságos, tiltja, ami igazságtalan. Cicero szerint: *Est enim unum ius, quo devincta est hominum societas, et quod lex constituit una, quae lex est recta ratio imperandi prohibendique.*³ Grotius pedig: *Ius naturale est diétámén rectae rationis.*⁴ Verböczy: *Ius naturale est commune omnium nationum, eo, quod ubique instinctu naturae, et non constitutione aliqua habetur.*⁵ Az ész tehát az egyetemes, változhatatlan jogszabály, melylyel az emberek külső cselekedeteiknek és társas életviszonyaiknak meg kell egyezniük, hogy igazságosak legyenek; azért is ezeknek az ész-törvénynyel való megegyezése jog és igazságnak (*ius, iustitia*) neveztetik.⁶

De itt nem szabad megállani, nehogy jog s igazság a pusztá egyéni meggyőződéssel azonosíttassók, amint ezt Piklemél látjuk, hanem az eredeti forrásig kell visszamenni, melyből azok egyetemes érvényüket kötelező erejüket merítik.

S itt a kutató elme azon eredményre jut, hogy jog

¹ Cicero: *De Legibus*. I. 5.

² Dr. H. Ahrens: *Naturrecht*. Wien, 1870. *Allgem. Th.* §. 29. S. 223.

³ Cicero : *De Legibus*. I. 15.

⁴ Grotius : *Jus Naturae Lib. I. Cap. 1. §. 10.*

⁵ Verböczy: *Tripartitum Prologue Tit. 2. §. 4.*

⁶ Jog, törvény, igazság közös alapjuk — emberi ész és társas természete — miatt egyértelmű fogalmak gyanánt használtatnak. Azért mondja Wamkönig: Das Gerechtigkeitsgefühl zeichnet dem Handelnden das unabänderliche Richtmaass und Ziel vor, der Verstand mit der Fackel der Wahrheit leuchtet dem Suchenden voran. Darum sind Recht und Wahrheit sich so nahe verwandt. *Rechts-philosophie* 202.

s igazság eredetileg nem egyéb, mint az ethikai világrendben nyilvánuló örök igazságnak fénysugarai, melyek megvilágítják az elmét, hogy felismerje, mi egyezik és mi ellenkezik az örök igazsággal. Amily egyetemesen érvényes és kötelező az Örök igazság, ép oly egyetemesen érvényes és kötelező jog s igazság, mivel annak visszatükrözései.

Jog s igazság tehát az ethikai világrend alkotó elemei, de csak az emberek külső cselekményeikre és társas életviszonyaikra való vonatkozásukban, mennyiben t. i. ezeket akként szabályozzák, hogy érvényesülhessen a társadalmi békés együttlét, a jogállapot, rend és szabadság.

Az ember társas lény, ki csak társas együttlétben töltheti be rendeltetését; mi egyedül lehetséges külső cselekvőségének szabad kifejtése által. De hogy ezzel embertársainak ugyanezen szabadság körét ne csorbítsa, mindkettőnek kiegyenlítésére van szükség.

E kiegyenlítés eszközölhető egyedül csak a szabad cselekvények és társas viszonyok olynemű szabályozásával, miáltal biztosítható a társadalmi rend és szabadság, s ezzel az egyesek s az összeség haladása és tökéletesedése.

Az emberek külső cselekvőségi körének szabályozása annál szükségesebb, minél több okot szolgáltat reá az emberi természet fogyatkozása. Míg az elemek összekocsnásait és rombolásait legtöbb esetben kiegyenlíti vagy legalább mérsékeli a természeti erők kényszerhatása, míg az állatok zabolátlanságát korlátozza a vak ösztön, addig az ember mint szabad eszes lény vágyainak szertelenségében, indulatainak túlsapongásában áttörhet és lerombolhat minden korlátot. Az okosság, türelem, önmehtagadás, szeretet s a többi erkölcsi törvények s erények sokszor hatálytalanoknak bizonyulnak.

A társas együttlétből származó érdekösszeütközéseknek kiegyenlítője, a kölcsönös szabad cselekvőségi körnek szabályozója: a jog. Ez tehát az emberi társas természetben gyökeredzik, a társas együttlétnek követelménye, rendeltetése betölthetésének nélkülözhetlen feltétele.

A jog tehát tárgyi értelemben a külső cselekvények

és társas életviszonyok szabálya. Ennek megfelel a jog alanyi értelemben, vagyis a jogosítvány mindazt cselekedtetni, mi a jogszabállyal nem ellenkezik. A jogosítvány mindig jogszabályt tételez fel, melylyel meg kell egyeznie a cselekedetnek, hogy jogosult legyen.

A jogosítványnak, mint jogi szabadságnak (Rechtsbefugnis) megfelel a kötelezettség, mint jogi szükség (Rechtsnothwendigkeit) azt cselekedni, mi másnak jogi szabadságát nem akadályozza és viszont. Jogosítvány és kötelezettség tehát korrelát fogalmak, ugyanazon egy jogviszonynak egymást kölcsönösen feltételező és kiegészítő alkatelemei.

Az emberi cselekvényeknek szabad akaratból eredt összhangja a jog szabályaival jogosság, igazságosságnak (iustitia), eltekintve a szabad akarattól jogszerűség, törvényszerűségnek (legalitás) nevezetik. Ez utóbbi a társadalmi s állami rend biztosítására feltétlenül szükséges s azért kikényszeríthető (jogi kényszer).

Ez egyszersmind ismertető jele a jog s erkölcs közötti különbségnek. A jog mint tárgyi igazság megelégszik a külső cselekedetnek a törvénnyel való megegyezésével; az erkölcs ezen fölül még a belső cselekedetnek a szándéknak, vagyis indító okainak, rugóinak a törvénnyel való összhangját követeli. Ez már ki nem kényszeríthető, mivel az akarathoz mint belső szabadsághoz, semmiféle erőhatalom, kényszer hozzá nem fér.

Noha azonban jog s erkölcs egymástól különböznek, azokat nem szabad egymástól függetleníteni, még kevésbbó egymással ellentétbe helyezni. Mert jognak s erkölcsnek közös alapjuk van, ez az embernek mint szabad észlónynek etikai természete; ennél fogva mindig szabad meggyőződésből, nem pedig kényszerből kell cselekednie a jogi törvények betöltésénél is; különben könnyen fogja kijátszani azokat, mi előbb-utóbb a jogrend megingatására vezet.

VII.

Az emberek társadalmi együttléte társas természetükön alapszik, feltétlen ész-követelmény. Anélkül sem fizikai, sem

szellemi tehetségeiket ki nem fejleszthetnék, sem életszükségeiket ki nem elégíthetnék, s így rendeltetésüket be nem tölthetnek. Helyesen mondja Szemere Bertalan: Magára hagyatva az ember tehetetlenebb lenne az állatnál, s egy vagy más tekintetben megelőzöttnek valamennyi által; esze fejletlenül maradván, alig vergődhetnék fel az erkölcsi törvény ismeretére; szabadsága fizikai és másféle szükségek által annyira elnyomatnák, hogy akarata csak mint ösztön, az állatokénál sokkal tökéletlenebb fogna nyilatkozhatni, s így csaknem megszűnnék erkölcsi lény lenni.¹ Trendelenburg pedig: Die Idee des Menschen ist eine Idee der Gemeinschaft. Unus homo, nullus homo.² — Az emberek társas s állami összlete csakis azok szabad cselekvőségi körének s életviszonyaiknak a jog által való szabályozása által lehetséges. A jog tehát ép oly ész-, természet- és szükségszerű, mint a társas s állami együttlét. Mint ilyen a jog nem lehet egyedül csak a tapasztalati tények eredménye, hanem ezeket megelőzőleg kellett már egy általános, legfőbb észszabálynak léteznie, mely az embereknek a törvények alkotásánál változhatatlan zsinórmértékül szolgált, hogy azzal Összhangban igazságosak legyenek. Szépen mondja Yillemain után Szalay László: Van a tételes törvényeket megelőző igazság, és mert van, azért lehetségesek az igazságos törvények; az ember nem teremthet magától semmit, ő nem teremthet jogot s igazságot, ő ezt csak egy örök typus után fejtheti ki.⁸

Minden ember, mihelyt öntudatra ébred, azonnal észreveszi, hogy mikép jó és rossz, szép és rút, akkép igazságos s igazságtalan között nemcsak hogy van különbség, hanem hogy annak követésére s ennek kerülésére belső sugallatnál fogva kötelezve érzi magát, még mielőtt valaki arra tanította, még mielőtt az igazságos vagy igazságtalan cselekedetnek jó vagy rossz következményeit — jutalmat vagy büntetést — tapasztalta volna; jeléül annak, hogy az ember

¹ Szemere Bertalan: A büntetésről. 27. 1.

² Trendelenburg: Naturrecht. 42. 1.

³ Szalay László: Tudománytár. Y. köt. 1840. 359. 1.

nem egyedül a tapasztalás alapján alkot magának az igazságos s igazságtalanról fogalmat, hanem hogy annak érzete kitörülhetetlenül bele van oltva természetébe. — Helyesen mondja Hepp: Már a gyermekben, mely az állam tételes törvényeiről mitsem tud, s ugyanez áll a legvadabb emberekéről is, megnyilatkozik az igazságosnak s igazságtalannak érzete szerfölött meglepő módon. Ezen érzeténél fogva nagyon helyesen tudja megkülönböztetni a jogosan megérdemelt büntetést, attól, melyet jogtalanul szenvedett; bizonságául annak, hogy az ember nem egyedül a tételes törvények alapján jut az igazságos s igazságtalan eszméinek birtokába.¹

E természetes jogérzet alapján mondunk ítéletet embertársaink cselekedeteiről. Helyeseljük az igazságos, helytelenítjük az igazságtalan tetteket személyre való tekintet nélkül, még akkor is, ha érdekeinkkel ellenkeznek. Sőt a tételes törvények s intézmények fölött, az állam-alkotmányok és társadalmi jogállapotok fölött fejezzük ki helyeslésünket vagy helytelenítésünket, amint azok igazságosak vagy igazságtalanoknak látszanak. Jól mondja Fries: Az igazságot oly törvény szerint Ítéljük meg, mely minden emberi törvényhozó előtt létezett és melynek jogérvénye és kötelező ereje mindenki előtt nyilvánvaló, mielőtt kihirdették.²

A természetes jogérzet egyetemességéről tanúskodnak a népek történetében jelentkező tények s események, melyek szerint az embereknek, ha előítéletek és szenvedélyek el nem vakították elméjüket, az igazságos s igazságtalanról mindenhol és mindenkor azonos fogalmaik voltak. Ebbéli közmegegyezésüket kifejezésre juttatja bizonyos jelképek és szokások hasonlatossága. így pl. a legtöbb népeknél korona, jogar jelenti a legfőbb kormányhatalmat, zászló a fővezérséget, kard élet és halál fölötti jogot. Léteznek tehát bizonyos jogi meggyőződések, melyek egyetemességüknél és változhatatlanságuknál fogva nem a tapasztalás eredményei,

¹ Hepp: Kritische Darstellung des Strafrechtes. 187. 1.

² Fries: Politik. 215.

hanem ethikai természetének kifolyásai, s így az örök igazságra, Istenre, mint okfőre, vezetendők vissza. Már Hesiod énekli:

Hanc enim legem naturae sanxerat genitor

At nobis ius fasque dedis
Divum optima sane munero.¹

Sophokles oly törvényekről szól: Quae coelitus datae sunt, quarum solus Deus pater est, neque eas mortalis hominum natura peperit.³ Plutarchnál olvassuk: Lex omnium rex mortalium atque immortalium, ut ait Pindarus, non ea foris scripta in libris aut liquis insculpta, sed viva in ipsius corde ratio semper una habitans atque ex cubana.⁴ Cicero: Non opinione sed natura constitutum ius. — Constituendi vero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quae saeculis omnibus ante nata lex est, quam scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta.⁴ Seneca: Est ergo a Deo tamquam naturae auotore impressum inditumque cordibus nostris, per quod secundum dictamen rationis practicae actus humanos liberos ad bonum iustumque dirigimus.⁶ Szent Pál: Cum gentes, quae legem non habent, ea quae legis sunt faciunt, eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.⁶ Szent Ágoston: Nulla est anima, in qua non loquatur Deus. Quis enim scribit in cordibus hominum legem naturalem nisi Deus.⁷ Aquinói sz. Tamás: Promulgatio legis naturae est ex hoc, quod Deus eam mentibus hominum inseruit naturaliter cognoscendam.⁸

Ha a jog s igazság eszméi nem visszatükrözései az

¹ Oberat dies I. 274—278. vv.

² Antigone 447. és köv. versek.

³ Ad Principes in doct.

⁴ De Legibus I. 1. 619. num.

⁵ Epistola 66. ad. Lucilium.

⁶ Kom. II. 14., 16.

⁷ De sermone Domini in monte II. 9.

⁸ Summa Theol. I. II. Qu. 90. art. 4.

egy örök igazságnak, ha azok nem az ész változhatatlan elveinek, hanem a változó tapasztalati tényeknek folyamányai, akkor a tételes törvényhozásokat megelőző időkben jog s igazságról egyáltalán nem lehetne szó, akkor a társadalom kezdetén jog nélküli állapotban is fennállhatott volna, akkor az őseredeti, elévülhetetlen emberjogok üres hangok. Már pedig a történelem oly időszakokat is mutat fel, midőn csakis a természetes jogérzet sugalta törvények tartották fenn a társadalmat, midőn tételes törvények híjával jog s igazság fényes diadalt ülnék. Midőn a szép Lucretia hitvesi erényének tanúságakép a tört szívébe mártja, midőn Regulus az adott szó szentségéért visszatér fogságába, midőn a hit és haza bajnokai hősi halált szenvedve, az igazság és jog vértanúivá lesznek, akkor valósul igazán Cicero aranymondata: *Nos ad iustitiam esse natos.*¹

Ha a tételes törvények megalkotása előtt jog és igazság nem léteznek, akkor nem lebeghetne a törvényhozók szeme előtt biztos iránytű és vezércsillag, melyet követniök kell, hogy az általuk hozandó tételes törvények igazságosak és méltányosak legyenek; akkor nem léteznék állandó kritérium, mely szerint meg lehetne ítélni a tételes törvények s intézmények igazságosságát, ami ma igazságos, az holnap igazságtalan lehetne és viszont. Jól mondja Ahrens: Van tehát az emberben tehetség megítélhetni azt, mi jogos s igazságos, ez az ész; s ami e tehetségből ered, a jog s igazság eszméje ép oly vele született az emberrel, mint a forrás, melyből ered.²

Tételünk igazságát a pozitív jogbölcselek ellenvetései sem döntenek meg. Szerintük jogról csak ott lehet szó, hol a jog alkotására, fejlesztésére, biztosítására szervezett törvényhozó hatalom létezik, mely minden jog forrása.³ Ámde eltekintve attól, hogy e föltevés alatt mindazon néptörzsek, melyek természeti állapotban élnek, egészen jognélküliek

¹ De legibus 10.

² Naturrecht II. 56. lap.

³ L. Pulszky id. művét 210—280. 1. Pikler id. művét 25.1.

lennének, minek ellenkezőjét bizonyítják azok felkutatói¹ pozitív jogbölcseleink e föltevéssel a jog kötelező erejét összetévesztik annak kikényszerítésével. A törvényekben két elemet kell megkülönböztetni, az egyik a belső, az ethikai elem, a másik a külső, a jogi elem. Az első a cselekvéségi szabadságot köti, hogy a törvénytől összhangzólag cselekedjék; ez minden erkölcsi és jogi törvénynek elengedhetetlen eleme. A másik a külső, a jogi kényszer, ez csak a jogi törvényeknek sajátos, de nem feltétlenül szükséges eleme, mivel vannak törvények büntetőjogi sanctio nélkül, de nem szűnnek meg kötelező törvények lenni.

A természetjogi törvények, ú. m. melyek az ember ethikai természetén alapulnak s az ész által megnyilatkoznak, önnönmaguktól köteleznek; de mivel azok nagyon általánosak, határozatlanok, szükséges, hogy a tételes törvényhozás azokat szorosabban meghatározza, a köz- és magánélet különböző viszonyaira alkalmazza, szentesítse, kihirdesse s ezzel az emberi önkény fufang és kijátszás ellen biztosítsa.

Egy másik ellenvetésük ekkép hangzik: Ha léteznének egyetemes, változhatatlan, szükséges észjogi igazságok és törvények, szükségkép léteznie kellene azok kifejezésére szolgáló egyetemes nyelvnek is.

Ámde léteznek a fizikai, matematikai, logikai, ethikai rendben is egyetemes, változhatatlan, szükséges igazságok és törvények, anélkül, hogy azok kifejezésére egységes nyelv léteznék. A nyelv az eszméknek és fogalmaknak szavak és jelek általi kifejezése, megjelölése, a különféle nemzetek megegyezésén alapszik. — A fogalmak s a szavak közötti összefüggés nem logikai, szükségszerű, hanem önkényes, conventionális; innét hányféle a nemzet, annyiféle a nyelv.

¹ L. Die Principien der Sociologie von Herbert Spencer. Autorisirte deutsche Uebersetzung von Dr. B. Vetter. Stuttgart, 1887. Literaturnachweise (für Band I. und II.).

VIII.

Az eddigiekben pozitív jogbölcseleink álláspontjával szemben bebizonyítani törekedtem, hogy a jogeszmé nem tapasztalati, hanem észeszmé, hogy az nem a tapasztalati tényeken, hanem az ember ethikai természetén, eleven jogérzetén alapszik s az ész által saját erejéből felismerhető; következésképp, hogy léteznek egyetemesen érvényes, változhatatlan természet- vagy észjogi igazságok, melyek minden tételes törvények és jogintézmények alapjául, kritériumául, mintaszabályul szolgálnak; mint ilyenek azok feltétlenül szükségesek az állami és társadalmi rend és szabadságra nézve. Ebből következik az ész- vagy természetjog szükségessége; érveim a következők:

a) A természetjog megingathatatlan alapja a tételes jognak; mert ha ez pusztán csak a törvényhozó akaratán alapulna, akkor törvényes és bitorolt hatalom között nem volna különbség, akkor a bevégzett tények, ha siker koronázta azokat, bármily igazságtalanok is különben, igazságossá válhatnának, akkor a kényúr szava: Stat pro ratione voluntas. Macht ist Recht a jog forrása lehetne. Ide vonatkoznak Cicero szavai: Quodsi populorum iussis et principum decretis, si sententiis iudicum iura constituerentur, ius esset latrocinari, ius adulterare, ius falsa testamenta supponere si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur.¹ — Rotteck pedig mondja: Ha igazság gyakorolható oly viszonyok között is, melyek nincsenek a pozitív jog uralma alatt, akkor a tételes jog fölött egy másiknak is kell léteznie, s ez a természet- vagy észjog.⁸

b) A magánjog, pl. a házasságjog, családjog, örökösödési jog terén egyedül csak az észjogi elvek képesek a tételes törvények hézagait pótolni, azok homályát szétoszlatni; ez pedig csakis a törvények szellemének kellő felfogása, a törvényhozó szándokának méltatása által, lehetséges, mire ismét csak az ész-szabályok vezetnek. A tételes jog-

¹ De Legibus. I. 16.

² Staatslexicon. XI. Bd. 164. S.

forrásokban el nem döntött kérdéseket a bíró csupán csak az életviszonyok természetéből levont jogelvek segítségével oldhatja meg. — Minden egyes jogesetet felölelő s eldöntő törvény tudvalevőleg az államok országába tartozik; a jogi analógia sem mindig biztos kalauz, marad tehát a bíró józan eszének elveire utalva. — Helyesen mondja a Code Napoleon: Les juges doivent se determiner par les regles de requite, qui consistent dans les maximes du droit natúrei, de justisse universelle, et de la raison.¹

c) A közjogban a természetjogi elveknek még nagyobb szerepük van. Alkotmány nélküli országokban a fejedelem hatalmi körét egyedül csak az alattvalók természetes jogai korlátozzák. Ismeretesek I. Rudolf császár szavai: Nos licet in excellenti specula regiae dignitatis super leges et iura simus positi, legis tamen naturae caput nostrum sincere submittimus. Alkotmányos államokban a kormányhatalomnak az állampolgárokkal való megosztása történeti és tételes jogon alapul ugyan, de az alkotmányos tényezők befolyásának határai az állami rend és szabadság követelményeinek megfelelői eg ismét csak az észjogi elvekből állapíthatók meg. Az 1848. évi francia alkotmány III. címe nyíltan kijelenti: La république frangaise reconnait des droits et des devoirs antérieurs et supérieurs aux lois positives.

d) Az egyház s állam közötti jogviszonyok, miután azok szervezetükre és céljaikra nézve egymástól különböző és saját körükben független társaságok — csak az ószjog elvei szerint határozhatók meg.

e) A büntetőjog alapja, célja, a büntetések mértéke és neme, a beszámíthatás ágas-bogas kérdései szintén csak a természetjog elvei szerint állapíthatók — illetve oldhatók meg.

f) A nemzetközi jogviszonyok, kötött szerződések hiányában, az ész elveiből alkothatók meg egyedül; hiányaik, hézagaik kiegészítésére, pótlására csak a természetjogi igazságok szolgálhatnak zsinórmértékül.

¹ Motifs du Code Civil françois. II. 46.

g) Az egyes országok vagy nemzetek között támadt viszályokat sokszor a fegyveres erőnek kell döntenie; ily esetekben a hadviselés feltételeit és szabályait egyezmények híjával csak a méltányosság s igazság szabhatják meg.

h) A szokásjog, mint a népek életében nyilvánuló jogérzetnek eleven kifejezése, annak belső igazságáról való meggyőződésen alapszik; csakis ez adja meg a szokásnak ész- és okszerűségét, miáltal azt a visszaélésektől lehet megkülönböztetni.

i) Az észjog továbbá kritériuma és szabálmértéke a tételes törvényeknek és jogintézményeknek. Egyedül csak az észjogi elvek alapján ismerhetjük meg, vajjon azok összhangban vannak-e az államok céljaival, az emberek rendeltetésével; vajjon igazságosak, méltányosak-e azok? — Helyesen mondja Cicero: Legem bonam a mala nulla alia nisi naturalis norma dividere possumus.¹ Rotteck pedig: A tételes jog annyiban szent és sérthetetlen, mennyiben a természetjog elvein nyugszik, mennyiben az ész örök igazságaival megegyezik.²

j) A tételes és történeti jogok iránti tisztelet csak igazságosságuk felismeréséből származhatik egyedül. Hol e meggyőződés nem hatja át a törvényhozókat és népeket, ott nem fognak igazságos törvényeket alkotni, sem azokat lelkiismeretesen megtartani. Ott bizonytalanná válik a jogrend s ezzel a nemzet jövője. — Helyesen mondja Cicero: Nihil esse in ci vita te tam diligenter retinendum, quam ius. Omnia sunt incerta, cum a iure discessum est.³ Dante pedig: Ius est reális et personalis hominis ad hominem proportio, quae servata servat societatem, corrupta corrumpit.⁴ A jog melletti buzgalom — mondja helyesen Pauler Tivadar — csak örök igazságának elismeréséből sarjadzik. Ahol ez hiányzik, hol erős közvélemónynyó izmosult jogérzelem nem

¹ De Legibus. I. 16.

² Vernunftrecht. I. 2. lap.

³ Ovatio pro Archia Poéta. 25.

⁴ Divina Comedia.

istápolja a tételes jogintézményeket, ott elhal a jog iránti tisztelet, ott ingadoz az összes jogállapot, erőtlenné válnak a legszentebb Írott törvények.¹

*

Mindezekben pozitív jogbölcseleinkkel szemben be vitatni törekedtem, hogy az ész- vagy természetjog nemcsak lehetséges, hanem hogy az valósággal létezik és szükséges; következésképp, hogy annak tudománya, bölcselété is létezik. Helyesen jegyzi meg Stahl: Szent meggyőződése az emberiségnek, hogy van jog s igazság, és hogy ennek habár csak korlátolt tudásával bírunk; de ahol tudás van, ott annak egységesnek, összefüggőnek, rendszeresnek kell lennie, ez pedig tudomány.⁸

Miképp léteznek a fizikai világban egyetemes, változhatatlan, szükségképes törvények, melyekből annak egyensúlya, rendje, hormonikus működése függ; miképp léteznek az értelmi s erkölcsi rendben bizonyos alapigazságok, melyek nélkül semmiféle tudományos, bölcsészeti rendszerek nem volnának lehetségesek, akképp az emberek külső életviszonyaiban és cselekvényeiben, az állami és társadalmi rendben is kell, hogy létezzenek változhatatlanul érvényes jogelvek, melyektől azok haladása és tökéletesedése feltételeztetik.

Comte szociológiai törvénye, miszerint az emberi társadalom az érzékiség, a hit, a metafizika eszméitől vezéreltetve három szorosan körülhatárolt fejlődési fokozaton ment keresztül, míg az ész és tudomány uralomra jutásával léphetett a pozitív bölcsélet szakába: a világtörténelemben nem találja igazolását. Ez inkább arról tanúskodik, hogy a társadalmi fejlődés fölött sohasem uralkodott érzékiség, hit, metafizika, oly kizárólagosan, hogy azt ily szigorúan körülhatárolt korszakokra lehetne osztani.

A társadalmi fejlődés története inkább azt bizonyítja, hogy az emberi természet tényleges állapotának, fogyaté-

¹ Észjogi Előtan. Budapest, 1873. 39. lap.

² Philosophie des Rechtes. II. 1.

kosságának megfelelően, — igazság és tévely, erény és bűn, jog és jogtalanság, szép és rút örökös harcban vannak; innét a lassú, egyenlőtlen, folytonos visszaesések által megszakított haladás.

A positiv bölcselet követői hiába dicsekesznek, hogy egyedül az képes megszüntetni az elmék meghasonlását, anarchiáját, kiküszöbölvén a tudományok hierarchiájából a metafizikát és teológiát bizonytalan, megismerhetetlen képzetével. Ezek helyébe lépett a positiv bölcselet, melyet az elméket egyesíti az igazságban.: Ez szülte az elévülhetetlen emberjogokat, a politikai szabadságot, jogegyenlőséget, testvériséget, a XIX. század vezéreszméit, melyeknek uralma alatt a társadalmi haladás és tökéletesedés beláthatatlan tere nyílt meg.

Dacára mindezeknek mit bizonyít a most lealkonyodott század ? Csökkentette-e az elmék meghasonlását, a politikai, társadalmi, vallási életben? közelebb hozta-e a társadalmi osztályokat, a nemzeteket, a szabadság, egyenlőség, testvériség uralkodó eszméje az emberiség közös céljához, a testvérüléshez? — Nem követel-e hangosan létjogosultságot a nemzetiségi eszme, mely oly nagy akadályokat gördít a testvérülés elé, s amelynek megöelő betűje a hazafiság álarcában ékeskedő Chauvinismus.

A positiv filozófia csak a fizikai világrendet és törvényeit mondja teljes bizonyossággal megismerhetőkné, előtte csak természeti igazságok és tudományok léteznek, melyeknek terén az emberi elme-kutatás századunkban tagadhatatlanul óriási fölfedezéseket és hódításokat tett.

E szemképráztató vívmányoktól elvakítva — a természetet és kutatását meghaladó metafizikai és teológiai igazságokat a hiú ábrándok világába utasítja a positiv bölcselet.

Ámde az ember nemcsak fizikai, hanem egyszersmind ethikai lény; mint ilyennek vannak neki fensőbbrendű, a természet javait meghaladó szellemi aspiratiói, eszményei, melyekhez azok fel nem érnek.

Mint véges lény a végtelenségben ezer megfejthetetlen

rejtély előtt áll az ember, melyek között önnönmagának a legnagyobb rejtély.

S itt kezdődik a metafizikai eszméknek, a természetfölötti bitnek szükségérzete! Az emberi öntudattal adva van a végtelennek, a feltétlennek, az istenének eszménye, melyet azonban a véges elme csak homályosan sejt, de önerejéből felfogni nem képes.¹

Isten, jövő élet, halhatatlanság oly eszmék, melyek be vannak oltva az emberi lélekbe, melyekről tanúságot tesz a világ, de megfejteni azokat csak az isteni kinyilatkoztatás, a természetfölötti hit képes.

E hitet, e kinyilatkoztatást tanítja teljes épségében a keresztény vallás, mely a hit fáklyájával bevilágít az élet titkaiba, s az emberi természet korlátoltságának határai között fejt meg az embernek s az őt környező világnak eredetét és rendeltetését.

E hiten alapuló keresztény morál továbbá azt tanítja, hogy az emberjogok, a szabadság, egyenlőség és testvériség csak a megfelelő erkölcsi kötelességekkel, az okossággal, igazságossággal, lelki erősséggel és mérsékletességgel karöltve képesek biztosítani a társadalom s az álladalmak haladását, tökéletesedését.

Ezen erkölcsi erények éltető lelke a hit, remény, szeretet. Ezek azon vezéreszmék, melyeknek uralma képes egyedül megszüntetni az elmék meghasonlását, eszközölni a szívek egyesülését, mivel azok megfelelnek az emberi lélek legnemesebb eszményeinek, legfőbb aspiratióinak.

E vezéreszmék tudománya és még inkább azok gyakorlatlása az igazi életbölcsetség, mivel nemcsak megfejti az emberi élet legnagyobb titkát, vegrendeltetését, hanem ennek elérését is lehetővé teszi.

Századunk bölceleté, mikép a mindennapi tapasztalás bizonyítja, a szellemek anarchiáját a társadalom életmegnyilatkozásaiban nemcsak hogy nem csökkenti, hanem azt

¹ L. koszorús költőnk Berzsenyi Dániel »Fohászzkodás« című ódáját: »Isten! kit a bölcsnek lángesze föl nem ér.«

a vallás s erkölcs, a jog és politika, a tudományok és művészetek terén inkább fokozza.

Ennek egyik főoka, hogy korunk bölcselei az emberiség szellemi emancipációjának igéző jelszavát írván zászlajukra — szakítottak a XVIII. századon uralkodott eszmékkel, a keresztény világnézettel; a társadalom alapjairól, a tekintélyről, szabadságról, erkölcsi és jogi rendről a keresztény elvektől eltérő, sokszor azokkal ellentétes eszméket hirdetnek, melyeket az önkormányzatra hívott nemzetek társadalmi s állami intézményeikbe átültetnek.

A mai bölcséleti rendszerekkel közös, következményeiben oly végzetes alap tövely szerint az emberi természet teljesen elégséges az életcélok valósítására; ösztöneinek, vágyainak, szenvedelmeinek szabad folyást kell engedni, hogy azokból a minden igazra, jóra és nemesre kész tett-és jellemerő kifejlődhessék; hogy ész s akarat a végtelen haladás pályáját befussa, melyen a természet minden titkai megnyílnak; kincseinek szabad kiaknázásával, sikerülend az emberiségnek visszavarázsolni az elvesztett paradicsomát, állandósítván a költők által megénekelt aranykort e földön, melynek határain túl nem létezik semmisen.

Az emberi természetről, tehetségeiről, képességeiről főleg angol és francia bölcselek által forgalomba hozott s a többi kultumépek vezérférfiaitól adoptált eszméknél sokkal helyesebb fogalmaik voltak már az ókori bölcseleknek. Plutarch mondja: *Mali quaedam fatális portio omnibus rebus iam tunc admiscetur, quum nascimur. Cicero pedig: .. . hominem non ut a matre, sed ut a noverca natura in hunc mundum edi. .. Ovid:*

Video meliora proboque
Deteriora sequor.
Nitimur in vitio
Cupimusque negata.

Szent Pál: . . . non enim quod volo bonum, hoc ago; sed quod odi malum, illud facio . . .

Eszerint tehát az ember önerejéből a természetes ethikai rend igazságait és törvényeit sem képes teljes biztossággal,

sok fáradozás és tévedés nélkül megismerni, s egész terjedelmükben megtartani, a tiszta emberiség ideálját önmagában kifejezésre juttatni.¹

Erre eleven tanúság a világtörténelem, mely nem egyéb, mint harc és küzdelem, igazság és tévely, erény és bűn, szép és rút között. Ugyanerre kénytelennek következtetni minden idők bölcselőinek kételyei, eltérései, ellenmondásai az élet és lót legfőbb problémáira nézve, melyeknek megoldását ész és szív egyhangúlag követelik.

Innét a keresztény religio és kinyilatkoztatás szükségessége, mely nemcsak a természeti rend igazságait és törvényeit ismerteti meg teljes bizonyossággal, tévelyektől menten, hanem a halhatatlan lelek leghőbb aspiratióinak megfelelően a természetfölötti rend mélységes titkai előtt is fellebbenti a fátyolt, hogy az ipar jó és szép, a lót s élet örök kútfejét, a feltétlen lényt mindenek lót- és célokát Istent, kinek képére és hasonlatosságára alkotott, mennyiben e földi porhüvelyben lehetséges, megismerhesse, hozzá felemelkedhessék, vele egyesülhessen.

Mindezekre kénytelen saját lehetetlenségét bevallani a positiv bölcsélet, mely mindent, mi az érzéki világ körét meghaladja, az ismeretlenek tárába utasítja, a metafizikát és teológiát a természet- és történettudományokkal pótolhatni véli; de ezzel első sorban épen azon örök érvényű, változhatatlan ethikai és jogi sarkelveket rontja le, melyeken a társadalom minden kultúrjávaival sarkal; másod sorban pedig az emberi természetbe oltott, az öntudatban és közérzületben megnyilatkozó halhatatlanság vágya oly sfínx, melyet megfejteni nem képes, s azért igaza van Brunetiérenak, midőn a modern tudománynak, a positiv bölcsélet csődjét kikerülhetetlennek hirdette.

¹ S. Thom. Aquin. Contra Gent. 1. I. c. 4